

традиции и современность (Казань, 11–13 декабря 2003 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина, Г.А. Николаева. – Казань, 2003. Т. 2. С.110–112.

Сорокин, Ю.А. Две дискуссионные реплики по поводу когнитивного «бума» / Ю.А. Сорокин // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста. Ч. 1. Волгоград, 2003. С. 283–294.

Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю.С. Степанов. – М., 2004. – 992 с.

Турбина, О.А. Концепт как объект лингвистической науки // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика», 2013. Том 10. № 1. С. 59–64.

Харькова, Е.В. Концепт как единица языка, мышления и культуры и методы его анализа / Е.В. Харьков // III Международные Бодуэновские чтения: И.А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23–25 мая 2006 г.): труды и материалы: в 2 т. / Казан. гос. ун-т; под общ. ред. К.Р. Галиуллина, Г.А. Николаева. – Казань, 2006. Т.2. С.26–28.

Evans, V. Cognitive linguistics / V. Evans, M. Green. – Edinburgh, 2006. – 830 с.

І.І. Савіцкая

САЦЫЯЛЬНАЯ АБУМОЎЛЕНАСЦЬ ЛЕКСІЧНЫХ НАВАЦЫЙ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ 20-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ

У беларускай лінгвістыцы на сучасным этапе значная ўвага надаецца працэсам станаўлення і стабілізацыі лексічных норм беларускай мовы, што адбываліся ў 20-х гадах XX стагоддзя. Прычынай гэтаму з'яўляецца павышэнне цікавасці навуковых і грамадскіх колаў да праблем словаўжывання на ўласна беларускай моўнай глебе, што стала асабліва адчувальным пасля абвяшчэння незалежнасці Рэспублікі Беларусь і ўступлення ў сілу законаў аб мовах 1990 і 1995 гг. Шырока абмяркоўваецца мэтазгоднасць выкарыстання і нацыянальная самабытнасць некаторых словаўтваральных сродкаў і цэлых лексічных пластоў. Існуюць розныя меркаванні адносна ўжывання запазычаных словаформ (найперш з рускай мовы), працэс іх узнікнення ў беларускай мове ў сувязі з праблемай вызначэння мовы як адлюстравання свядомасці народа. Веданне прыроды моўнай нормы, яе вывучэнне і апісанне можна лічыць важнай этнакультурнай задачай, таму што развіццё жывой літаратурнай мовы звязана са станаўленнем, удасканаленнем і абнаўленнем яе норм на новых этапах гісторыі грамадства.

Зыходзячы з таго меркавання, што адной з найважнейшых характарыстык літаратурнай мовы з'яўляецца ступень яе апрацаванасці, можна вылучыць такія асноўныя рысы беларускай літаратурнай мовы да пачатку 20-х гг.: функцыянальная пашыранасць на ўсе сферы грамадскага жыцця; агульнанародны характар; тэматычная абмежаванасць слоўніка; неапрацаванасць (дублетнасць, варыятыўнасць, г.зн. наяўнасць фанетычных і словаўтваральных варыянтаў), шырокае выкарыстанне дыялектызмаў, запазычанняў з польскай і рускай моў, архаізмаў, наватвораў; полінайменнасць (наяўнасць некалькіх назваў аднаго прадмета або з'явы).

Набыццё беларускай мовай шырокіх грамадскіх функцый, патрэбы моўнай практыкі, якія выявіліся ў неабходнасці павышэння культуры беларускай літаратурнай мовы, узбагачэння і нармалізацыі яе лексічных сродкаў, актуалізавалі працэсы ўніфікацыі і кадыфікацыі наяўных і ўвядзення новых

лексічных адзінак. Патрабавалі сістэматызацыі разнастайныя словаформы, якія з'явіліся ў выніку тэрмінатворчай работы, засваення слоў і зваротаў гарадской сферы, здабыткаў сусветнай культуры, актыўнага ўжывання дыялектызмаў. Адначасова рэзка пашырылася колькасць індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў у творах беларускіх пісьменнікаў і паэтаў, што было абумоўлена жаданнем літаратараў увесці ў штодзённы ўжытак найбольшую колькасць лексем, створаных па жывых словаўтваральных мадэлях. Значную ролю ў гэтым працэсе павінны былі адыграць слоўнікі, выданне якіх заўсёды з'яўляецца стымулам для пастаноўкі і вырашэння шырокага кола пытанняў гісторыі і практыкі літаратурнай мовы.

Для станаўлення нормы літаратурнай мовы надзвычай вялікае значэнне мае свядомая калектыўная дзейнасць – умяшанне ў працэсы моўнага развіцця грамадства, якое імкнецца накіроўваць моўны працэс у пажаданым напрамку, вызначае тыя крыніцы, на якія неабходна ў першую чаргу арыентавацца пры адборы і пашырэнні моўна-выяўленчых сродкаў. Функцыянаванне мовы ў якасці універсальнага сродку зносін у сферах дзяржаўнага кіравання, навукі, адукацыі абумоўлена пашырэннем ролі мовы ў выніку пэўных змен у эканамічным, сацыяльным, палітычным жыцці народа. На гэтыя змены рэагуе слоўнікавы склад: узнікае шмат новых слоў, былыя адназначныя словы становяцца мнагазначнымі, некаторыя словы цалкам або сваімі асобнымі значэннямі пераходзяць у пасіўны запас.

Адначасовасць, узаемаўплыў гэтых двух працэсаў падкрэсліваў і О.В. Воўк-Левановіч: “Шырокія культурныя масы, карыстаючыся той ці іншай (дзяржаўнай) мовай, яўляюцца, такім чынам, тым кантралюючым асяродкам, прыслухоўваючыся да якога, больш правільна і жыццёва будуць свой стыль і паэты, літаратары, вучоныя” [1, с. 13]. Пры гэтым уплыў пэўнага калектыву, яго сацыяльнай дзейнасці на моўную і маўленчую практыку эфектыўныя толькі пры ўмове, калі ён адбываецца ў адпаведнасці з сістэмнымі магчымасцямі мовы, з улікам тэндэнцый яе развіцця. Нармалізатарская дзейнасць будзе эфектыўнай тады, калі прымаюцца пад увагу не толькі (і не столькі) эстэтычны прынцып, але і ўнутрымоўныя фактары.

Такім чынам, станаўленне літаратурнай формы мовы цесна звязана з унутранымі пераўтварэннямі моўнай сістэмы, якія праяўляюцца ва ўзаемадзеянні моў і стылістычных і дыялектных падсістэм, ва ўзнікненні і распаўсюджанні моўных з'яў, у адміранні іншых з'яў, у пашырэнні або звужэнні сферы выкарыстання мовы. Сутнасць рухомасці мовы – у пастаянным прывядзенні яе ў адпаведнасць з патрэбамі зносін, у пастаянным імкненні да таго, каб маўленчая дзейнасць адпавядала задачам, якія ўзнікаюць перад ёю.

Падобная праблематыка даследавання літаратурных моў і канкрэтнае вырашэнне пэўных праблем іх гістарычнага развіцця і функцыянавання маюць нацыянальную спецыфіку, таму што “гісторыя адлюстроўваецца ў літаратурнай мове народа кожны раз па-свойму” [4, с. 6]. Адначасова трэба ўлічваць універсальнасць агульных лагічных і граматычных катэгорый, якія “нараджаюцца ў мовах індывідуальных і потым атрымоўваюць або не атрымоўваюць далейшага распаўсюджвання” [3, с. 136] і функцыянуюць па ўніверсальных моўных законах:

“...калі асаблівасці развіцця кожнай канкрэтнай мовы самабытныя, яны ўсё ж не выходзяць за межы ўсеагульных катэгорый мовы, а захоўваюцца ў ёй толькі як асаблівасці” [2, с. 23].

20-я гады XX ст. у цэлым можна назваць вызначальнымі для станаўлення і ўнармавання беларускай літаратурнай мовы. У гэты перыяд праводзілася актыўная работа па вывучэнню лексічных багаццяў народных гаворак, абумоўленая набываннем беларускай мовай статусу дзяржаўнай, прызнаннем за ёй надзвычай шырокай сферы абслугоўвання грамадскіх функцый. Адметную асаблівасць гісторыі беларускай мовы ў параўнанні з некаторымі іншымі славянскімі мовамі з даўняй пісьмовай традыцыяй складала адсутнасць пераемнасці паміж старой і новай беларускай літаратурнай мовай. Да гэтага часу, на працягу XIX і пачатку XX стагоддзяў, беларуская лексіка характарызавалася абмежаванасцю слоўнікавага складу, полінайменнасцю, наяўнасцю ў мастацкай літаратуры вузкатэрытарыяльных дыялектызмаў, варыянтнасцю ў напісанні. Даволі разгалінаванай была бытавая лексіка, у той час як абстрактная лексіка і навуковая тэрміналогія былі слаба распрацаваны. Адсутнасць цвёрдых правапісных і граматычных норм вельмі перашкаджала распаўсюджанню беларускіх выданняў і, значыць, пашырэнню літаратурнай мовы ў народзе. Да другога дзесяцігоддзя перад навукай і культурнай грамадскасцю паўстала задача выпрацаваць і канчаткова замацаваць адзіны і ўстойлівы беларускі правапіс і граматыку, удасканаліць і ўзбагаціць выяўленчыя сродкі беларускай літаратурнай мовы, падняць яе культуру.

Такім чынам, 20-я гады на Беларусі характарызаваліся прыхільным стаўленнем грамадскіх і палітычных колаў да развіцця і шырокага функцыянавання мовы карэннага насельніцтва рэспублікі, што было выклікана дэкларацыяй самастойнасці беларускай дзяржавы і палітыкай беларусізацыі. Беларуская грамадскасць актыўна прыняла ўдзел у абмеркаванні асноўных моўных праблем. Кіруючымі напрамкамі ў вызначэнні шляхоў развіцця беларускай мовы былі названы арыентацыя на ўласнабеларускія лексічныя і словаўтваральныя сродкі, пераасэнсаванне семантыкі слоў, паглыбленне ў рэсурсы тэрытарыяльных дыялектаў. Можна сказаць, што ў тагачасным беларускім мовазнаўстве і лексікаграфіі панавалі этнацэнтрысцкія тэндэнцыі, якія выявіліся ў імкненні да шырокага ўжывання мовы ў сферах, недаступных для яе ў мінулым, дзейным уплыве на рэгуляванне яе грамадскага функцыянавання, месца ў абслугоўванні сацыяльных патрэб. Гэта знайшло адлюстраванне ў выданні рознага тыпу лексікаграфічных даследаванняў, масавым абмеркаванні актуальных моўных праблем, папулярызаванні лінгвакультуралагічных ведаў.

Станаўленне беларускай дзяржаўнасці і прызнанне беларускай мовы дзяржаўнай з’явілася штуршком для з’яўлення і актывізацыі ўжывання новых лексічных сродкаў беларускай мовы, у тым ліку тэрміналагічных, слаба распрацаваных у дакастрычніцкі перыяд. Ужыванне дыялектызмаў, ці, як яны называліся ў той час, паветалізмаў, таксама патрабавала асобнага разгляду. У тагачаснай беларускай лексічнай сістэме яшчэ не былі вызначаны межы паміж агульнанароднымі словамі і дыялектнымі. Таму кожны пісьменнік шырока выкарыстоўваў моўныя багацці роднай гаворкі. І хаця празмернае выкарыстанне

дыялектызмаў перашкаджала разуменню мастацкіх твораў, аднак у літаратурную мову пранікалі найбольш тыповыя словы і звароты, формы і сінтаксічныя канструкцыі народнай мовы. Гэта спрыяла своеасабліваму апрабаванню розных сродкаў, замацаванню новых, найбольш адметных з'яў беларускай літаратурнай мовы.

Літаратура

1. Воўк-Левановіч, О.В. / О.В. Воўк-Левановіч. Лекцыі па гісторыі беларускай мовы. – Мінск: Нар. асвета, 1994. – 205 с.
2. Колшанский, Г.В. / Г.В. Колшанский. Логика и структура языка. М.: Высш. шк., 1965. – 240 с.
3. Общее языкознание: Хрестоматия / Сост. Б.И. Косовский; Под ред. А.Е. Супруна. Минск: Высш. шк., 1976. – 432.
4. Пилинский, Н.Н. / Н.Н. Пилинский. Проблемы нормализации современного украинского литературного языка: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.02 / Акад. наук УССР. Отд-ние лит. яз. и искусствоведения. – Киев, 1975. – 80 с.

А. Л. Садоўская

МАГЧЫМАСЦІ ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНАГА АНАЛІЗУ ФАЛЬКЛОРНЫХ ТЭКСТАЎ НА ЗАНЯТКАХ ПА СПЕЦЫЯЛІЗАЦЫІ “МОВАЗНАЎСТВА”

Адной з форм правядзення КСРС па спецыялізацыі “Мовазнаўства” (раздзел “Беларуская этналінгвістыка”) са студэнтамі-філолагамі з’яўляецца правядзенне этналінгвістычнага аналізу фальклорных тэкстаў (напрыклад, тэкстаў беларускіх народных песень, дзіцячых калыханак, народных загадак, замоўных тэкстаў, парэміялагічных адзінак і інш.). Тэксты для далейшага аналізу, па жаданні студэнтаў, могуць быць абраны самімі навучэнцамі або прапанаваны выкладчыкам. Дадзеная форма правядзення КСРС са студэнтамі падаецца нам вельмі перспектыўнай для вырашэння як агульнаадукацыйных задач (паказаць этналінгвістычны метада даследавання ў дзеянні, яго навізну і магчымасці пры вывучэнні фальклорных тэкстаў), так і задач развіццёва-выхаваўчых (такая форма працы дапамагае фарміраванню этналінгвакультурнай кампетэнцыі нашых студэнтаў, з’яднанню духоўнай спадчыны нашых продкаў і сучаснасці і інш.).

Практыка падобных заняткаў мае і пэўную навукова-метадычную вартасць, паколькі дапаможа, на нашу думку, з цягам часу выпрацаваць адзіную этналінгвістычную метадалогію, прыдатную для аналізу фальклорных тэкстаў, а магчыма, і эфектыўны алгарытм-схему, які ўвасобіць у сабе рэальныя спробы выкарыстання этналінгвістычнага метаду ў практыцы навучальнага працэсу ў ВНУ. А гэта дастаткова актуальна як мінімум з дзвюх пазіцый: па-першае, этналінгвістычны кірунак у айчынай навуцы яшчэ толькі сцвярджаецца, а таму выпрацоўка інструментарыю і метадалагічных прынцыпаў этналінгвістычных даследаванняў працягваецца па сённяшні дзень, а па-другое, курс этналінгвістыкі стаў досыць запатрабаваным у апошні час і выкладаецца ў тым або іншым аб’ёме фактычна ва ўсіх вядучых ВНУ краіны не толькі на філалагічных, але і на іншых факультэтах гуманітарнага профілю.